

PLANLAMA TARTIŞMALARINA FARKLI BİR YAKLAŞIM: PLANLAMAYI İNSAN ÜZERİNDEN DÜŞÜNMEK

Şulener Özkan ERDOĞAN*, Barış ÖVGÜN**

Özet

Planlama kavramı akademik alanyazında çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalarda kavram hem yapısal hem de işlevsel yönleriyle ele alınmakta ve tartışmalar çoğunlukla örgüt/devlet temelli sürdürülmektedir. Kavramın bu şekilde ele alınması tartışmaların insandan kopuk bir şekilde yürütülmesine yol açmaktadır. Bir başka deyişle planlama konulu metinlerde “insan”, örgütün/devletin veya modern toplumun bir mensubu olma niteliğiyle üye, vatandaş, bürokrat ve hatta değişen planlama niteliğine bağlı olarak müşteri kimlikleriyle konumlandırılmaktadır. Bu durum, “insan”ın söz konusu kimliklerinden uzak olarak -salt haliyle- yalnızca “insan” olma vasfı üzerinden “planlama” ile kurduğu ilişkinin gözden kaçırılmasına sebep olmaktadır. Oysa “insan”ın neden planladığı, ne zaman planladığı ve nasıl planladığı gibi sorular üzerinde düşünülmeden herhangi bir konuya ilişkin yapılan planlama çalışmaları eksik kalacaktır. Eş deyişle, alanyazında insan sadece nesne özelliği ile değil; özne niteliğiyle de ön plana çıkarılmalıdır. Bu bağlamda, kamu yönetimi alanındaki çalışmaların geneline sirayet etmiş olan alışkanlıklardan uzaklaşılarak insanın insan olarak adlandırıldığı plan/planlama fikri üzerinde düşünmek gerekmektedir. Böylece planlama teknik ve politik sınırlarından bir nebze de olsa kurtarılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Plan, Planlama, İnsan, İnsanlık Tarihi, Sistemli Değiştirme-Dönüştürme, Tahakküm.

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, ORCID: 0000-0003-1065-0464

** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, ORCID: 0000-0003-3634-5791

A DIFFERENT APPROACH TO PLANNING DISCUSSIONS: TO THINK PLANNING IN TERMS OF HUMAN

Abstract

The concept of planning has been the subject of numerous studies in the academic field. In these studies, the concept is addressed both structurally and functionally and discussions on concepts are mostly carried out on the basis of organization and state. The handling of the concept in this way actually deprives the human. In other words, in the texts that are highlighted in the planning “human” is positioned in the sense of being a member of the organization/state or the society as members, citizens, customers, bureaucrats and even as a customer on the basis of changing planning quality. This situation leads to the fact that the relationship between people - is far from the subject identity -and planning has been overlooked. However, in a plain sense, planning work on any subject without considering the questions such as “why”, “when” and “how” will be incomplete. In other words, human is not just about objectivity; must be foregrounded by the nature of the subject. In this context, it is necessary to think about the idea of planning/planning for starting the human being as a human being away from the habits that have spread throughout the public administration. Thus the planning will be rescued from technical and political boundaries to some extent.

Key Words: Plan, Planning, Human, Human Story, Systematic Alteration-Conversion, Domination.

Giriş

Plan ve planlama kavramları akademik alanyazında çok tartışılan kavramlardır. Bu kavramlar tek başına kullanılmakla birlikte daha çok kendilerinden evvel aldıkları bir isimle birlikte, bir isim tamlaması olacak biçimde kullanılmaktadırlar: Kent planlaması, iş planı, aile planlaması, sosyalist planlama, kalkınma planlaması ve stratejik planlama gibi. Alanyazındaki planlama kavramına ilişkin bu tamlamalar her ne kadar farklı alanlarda anlam açısından çeşitlilik sağlasa da aslında kavramın özüne ilişkin “örtük” bir kabulden hareket etmektedirler. Söz konusu kabul, özünde, planlama kavramının kullanımına ilişkindir. Yani planlamayı konu alan çalışmaların neredeyse her biri örgütten yola çıkmaktadır.

Bu durum her düzeyde örgütte ve daha çok da devlette karşımıza çıkmaktadır. Örgüt düzleminde planlama, çalışanların sevk ve idaresine yönelmişken;

devlet düzleminde, toplum inşasına kadar uzanan geniş bir yelpaze sunmaktadır. Bu yüzden insan da planlamanın sadece nesnesi olarak örgütün veya devletin bir unsuru biçiminde araçsallaşmaktadır. Oysa plan fikrinin ve planlama eyleminin insanın yalnız insan olma haliyle ilgili olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Çünkü insan yalnızca bu yolla planlamadaki teknik ve politik anlamından sıyrılarak en yalın haliyle yani “planlayan insan” olarak düşünülebilir. Bu tarz bir düşünce ise bizi planlamanın özüne götürmekte ve planlamanın aslında kim(in) için yapıldığını ve kim(in) için yapılması gerektiğini sorgulamamıza yardımcı olmaktadır.

Alanyazındaki çeşitli planlama tanımları (rasyonel) karar verme, tercih, amaç, gelecek -dolayısıyla zaman üzerindeki tahakküm- yol, yöntem ve düzenleme gibi kavramları kullanmaları açısından bir ortaklık göstermektedir. Bu kavramların birbirleri üzerindeki belirleyicilikleri ve insanın eylemlerinden hangilerinin söz konusu kavramlarla ifade edilmesi gerektiği üzerinde neredeyse hiç durulmamaktadır. Bu yüzden planlamanın yazılı tanımlarında kullanılan bu kavramların işlevlerinin ve birlikte kullanım gerekliliklerinin sorgulanması gerekir. Örneğin “Her karar bir plan mıdır?”, “Her karar bir tercih midir?”, “Her plan bir tercih midir?” ya da “Tercih, karar ve planın gelecek ile ilişkisi nedir?” gibi pek çok soru üzerinde düşünülmeyi beklemektedir. Planlamayı anlayabilmek açısından oldukça önemli olan bu sorular çalışmanın ilk başlığında tartışılmaktadır.

Çalışmanın ikinci ana başlığı ise planlamanın akademik alanyazında nasıl ele alındığına yöneliktir. Bu başlık altında yürütülecek tartışmalardan temel beklenti daha evvel de bahsi geçtiği üzere alanyazındaki planlama konulu çalışmaların hem çeşitliliğini gösterebilmek hem de çoğunlukla teknik ve politik anlatımı takip eden yöntemlerine vurgu yapmaktır. Böylece doğrudan planlamanın kendisini konu olarak seçen çalışmaların örgüt ve devlet üzerinde yoğunlaştığı ve insanın da bu yapıların bir bileşeni olarak ele alındığı açığa çıkarılacaktır. Başka bir deyişle planlama tartışmalarında insan, örgütün bir üyesi olarak “çalışan”, devletin bir parçası olarak “vatandaş” ya da piyasa içerisinde “müşteri” kimliğiyle yer almaktadır. Bu kimlikler planlamanın kullanıldığı alana/konuya göre çoğaltılabilir ama söz konusu kullanımların çoğu¹ bu kavramı teknik ve politik açıdan değerlendirmektedirler.

Çalışmanın bilhassa bu bölümünde gösterilmeye çalışılan şey, planlamanın bir araç olarak kullanımının amaçlarının önüne geçtiğidir. Yoksa planla-

¹ Planlamayı toplumbilimi (sosyoloji) ya da insanbilimi (antropoloji) açısından ele alan çalışmalara nadir de olsa rastlanmaktadır. Örneğin, planlamanın kültür ile ilişkisini Türkiye örneği üzerinden inceleyen Örsan Akbulut’un bu çalışması oldukça zihin açıcudur. Çalışma için bkz. Akbulut, 2002: 29-54. Bunun dışında planlama kavramını salt insana yaklaştırarak tartışan Melih Ersoy da burada zikredilmeyi hak etmektedir (bkz. Ersoy, 2012: 9-34).

manın bir araç olarak kullanımı, teknik boyutunun varlığı ve gerekliliği veya hut onun politik, tarihsel ve toplumsal nitelikleri reddedilmemektedir. Aksine, bunların işlevsel kılınabilmesi için gözden kaçırma eğiliminde oldukları planlamanın insanbilimsel (antropolojik) boyutuna dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla planlamanın “nasıl”ı üzerinde duran yani onu sadece bir yöntem olarak kullanan çalışmalar bir kümede toplanırsa ikinci kümeyi doğrudan planlamanın ne’liğini tartışan metinler oluşturmaktadır.

İşte bu ikinci kümedeki çalışmalar farklı ölçek biçimlerine (örgüt/firma veya devlet) doğru genişlese de planlamanın kimin için yapıldığı sorusunun eksenini kaydırma eğilimindedirler. Başlangıçtaki yüksek amaçların yerine getirilmesinde bir araç olarak kullanılması gerektiği ifade edilen (ifade edilme bile böyle olduğu kabul edilir) planlama, bir müddet sonra kendi başına amaç haline dönüşmektedir. Böylece planlama ya devlet/firma/örgüt için yapılır hale gelmekte ya da sadece mevzuata uygun davranışın bir sonucu olarak nitelik kaybetmektedir. Bugün, farklı coğrafyalara ve yerel gerçekliklere sahip belediyelerde bile her yıl hazırlanan stratejik planların, birbirleriyle hem nice-liksel hem de niteliksel yönlerden eş biçimli metinler haline gelmiş olmaları bunun en açık örneğidir.

“İnsan için planlama” veya “insan temelli planlama” anlayışında ise insan-planlama ilişkisinin irdelenmesine ihtiyaç vardır. Hemen belirtmek gerekir ki bu ilişkinin sorgulanmasında takip edilecek yöntem planlamanın “psiko-sosyal/siyasal planlama” veya “insanbilimsel planlama” gibi ayrı bir çalışma alanı yaratılması değildir. Yapılması gereken, planlama üzerinde çalışanların söz konusu eksiklikleri gözetererek, konuyu çok disiplinli zemine çekebilmeleri gibi uzun soluklu ve büyük gayretler gerektiren çalışmalara girişmeleridir. Bu çalışma da bunun mümkün ve gerekli olduğuna ilişkin bir başlangıç olarak kabul edilmelidir. Bu yüzden, söz konusu metinde planlama fikri ve eyleminin insanlık tarihinden beri izinin sürülebilir olduğuna ilişkin genel tespitlere yer verilmiş ve bu yöndeki eksikliklerin giderilmesine yönelik bir hareket noktası gösterilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ana başlığını da tam olarak bu konu yani “planlayan insan” oluşturmaktadır. Bu başlık altında insanın plan düşüncesi ve eylemi arasındaki ilişki sorgulanacaktır. Sorgulama birtakım varsayımları da içererek yürütülecektir: Planlama bir olgu olarak yalnızca uygar toplumlara özgü olmayıp ilkel topluluklardan itibaren varlık göstermektedir. Bu özü düşünme yönteminden kaçırılan planlama tartışmaları eksiktir.

İnsanlık tarihi kitaplarına göre bugünkü insanın “homo sapiens” olarak ortaya çıkışı kendindeki dönüştürme-geliştirme yeteneğini keşfetmesine dayanmaktadır. Neyi dönüştürüp geliştirdiği ise araç ve zaman olarak iki başlık altında toplanabilir. Yani insan kuramsal olarak hayvandan, bir nesneyi

“aracı” olarak kullanmaktan, onu geliştirip dönüştürerek “araç” olarak kullanmaya geçtiği an terfi etmiştir. Bu “maddesel araç üretimi” eş zamanlı olarak zihindeki tasarımın dışı vurumu olduğundan “simgesel araç üretimi”ne denk düşmektedir. İnsanın kültürel evrimi de bu maddesel ve simgesel araçların üretimiyle başlamıştır (Şenel, 2006: 101-103, 109)

İnsanın zamanı dönüştürmesi ise daha çok *geçmiş, içinde bulunulan an ve gelecek* üzerinde aynı anda düşünebilme ve bunu zaman duygusu altında toplayabilmesini ifade etmektedir. Başka bir deyişle hayvanlar daha çok an içinde yaşarlarken; insanlar geçmiş zamana denk düşen an (anı), şimdiki zamana denk düşen an ve gelecek zamandan (düş) oluşan üç boyutlu bir zaman içinde yaşamaktadırlar (Şenel, 2006: 96-97). Yani insan, diğer canlılardan “geçmişten geleceğe bir devamlılığa sahip olduğunun bilincinde” (Özbek, 2000: 12) olduğu için ayrılır. Böylece insan için zamanı düşünme mümkün hale gelebilmektedir. İnsanın kuramsal olarak hayvandan ayrılması araç ve zamanı dönüştürmesiyle mümkün olmuşsa bu dönüşüm insana her ikisini de kontrol etme imkânı sağlamıştır. Bu bağlamda, hem simgesel aracın oluşturulması hem de zamanın kontrol altına alınması planlamanın varlığına işaret etmektedir. Çünkü maddesel aracın değişebilmesi kafadaki simgesel aracın değişikliğini öncelemektedir. Zamanı o an içinde, öncesinin deneyimiyle ve sonrasının tasarısı ya da tahmini üzerine yaşamak da planlamanın geleceğe yönelik olduğu (Ersoy, 2012: 10; İzmirlioğlu, 2000: 3) gerçeğiyle örtüşmektedir.

İnsanın araç ve zaman üzerinde tahakküm kurma hakkı örgütlenme eliyle gerçekleştirildiğinde insanın insan üzerindeki çeşitli kontrol şekillerine de yol açmıştır. Modern devletlerde bürokrasi adı altında ve daha evvelinde de bürokrasi benzeri yönetsel aygıtların düşünsel altyapısında bu biçimler bulunmaktadır. Dolayısıyla ilgili alanyazında planlamanın modern devletlerin bir aracı olarak düşünülmesi de buradan kaynaklanmaktadır.

Çeşitli Planlama Tanımlarındaki Ortak Kavramların İz sürümü

Plan ve planlama kavramları sözlüklerde ve ilgili alanyazında pek çok şekilde tanımlanmıştır. Her tanım planlamanın konusuna göre farklı kavramları öne çıkarsa da ekseriyetle planlamayı teknik kullanımıyla ifade etme eğilimindedir. Örneğin, Türk Dil Kurumu (TDK)’nun Güncel Türkçe Sözlüğü’ne göre plan, “*bir işin/elerin gerçekleştirilmesi için uyulması tasarlanan düzen*” anlamına gelirken, planlama “*planlamak işi*” olarak yani “*yapılacak işi belli bir plana göre düzenlemek*” anlamını içermektedir (TDK, 2016). TDK’nin sözlüğünde hem plan hem de planlama kavramlarının tanımlarında öne çıkarılan sözcük “düzen”dir. Yani planlama, düzenleme işinin bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır.

Alan sözlüklerinde ise vurgu “düzen”den ziyade “amaç”a doğru kaymakta ve kavramlar ilgili disiplinlerin amaçlarına uygun biçimde terimleştirilmektedir. Planlamayı kendi disiplininin ilkeleri arasında sayan kamu yönetimi, sözlükleriyle de kavramı açıklamaya çalışmıştır. Buna göre, kamu yönetimi sözlüğünde planlama için “*İçeriği ne olursa olsun, önceden saptanmış hedef ya da hedeflere, yine önceden saptanmış sürede ulaşmak için izlenecek yön ve yöntemleri belirleme eylemi*” denilmektedir. Ayrıca sözlükte planlamadan “*yönetimin temel işlevlerinden biri/ilki*” olarak bahsedilmekte ve planlamanın geleceğe müdahale ederek onu yönlendirme çabası olarak alındığında bir sürece denk düştüğünün altı çizilmektedir (Kamu Yönetimi Sözlüğü, 2008: 206).

Kamu yönetimi sözlükleri dışında iktisat sözlüklerinde de planlama bir terim olarak yer almaktadır. Sözlüklerde planlama, “iktisadi planlama” biçiminde yer almaktadır. Buna göre, “*mevcut kaynakların belirli amaçlar doğrultusunda kullanılarak en etkin sonuçları elde etmek için yapılan çalışmalar, gerekli bilgiler ve teknikler*” iktisadi planlamayı anlatmaktadır. Tanımın devamında iktisadi planlamanın “*fırma bazında olabileceği gibi ülke çapında da olabileceği*”nden ve bu iki türün farklı amaçlarının olduğundan bahsedilir (Se-yidoğlu, 2002: 289). İktisadi planlamanın özellikle ülke çapında ele alınması ise planlamaya ilişkin alanyazının omurgasını oluşturmaktadır.

Bununla beraber, toplumbilimi sözlükleri ise kavramın yerleşik kullanımları üzerinden bir tanım yapmışlardır. Eş deyişle, toplumbiliminde planlama doğrudan bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmadığından sözlük tanımları daha somut örneklerle dayanarak oluşturulmuştur. Sözlüğe göre plan “*-umumi anlamda- bir şeyin şematik tasarısıdır, yapılması istenen şeylerin projesidir: Bir evin planı, bir şehrin urbanizm planı gibi. İktisatta bu kelime üretim araçlarının en rasyonel ve en verimli bir tarzda teşkilatlandırılması demektir: Bir bölgenin elektrikleştirilmesi gibi*” denilmektedir. “Planlama” da iktisadi planlama üzerinden ele alınmakta ve yaptırımlarına göre çeşitleri tanımlanmaktadır (Sosyoloji Sözlüğü, 1969: 235).

Planlamanın terim olarak kullanımı yalnızca iktisat ve kamu yönetimi disiplinlerine özgü değildir. Şehir ve bölgelerin planlamalarındaki gibi doğrudan taslakları anlatan disipline ve gündelik dile böyle yerleşmiş kullanımlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda, şehir ve bölge planlaması konusunda önemli çalışmaları bulunan Melih Aksoy’un planlama tanımı hatırlanmalıdır. Tanım, yazındaki diğer pek çok tanıma kıyasla oldukça kapsamlıdır. Ersoy, en geniş anlamında ele aldığı planlamanın, üç vazgeçilmez unsuruna dikkat çekmektedir: “*Geleceğe yönelik bir tasarım olması, belirli hedef/amaçlara ulaşmak için yapılması ve sistemli bir eylem dizgesi oluşturması*” (Ersoy, 2012: 10). Ersoy’un tanımında vazgeçilmez unsurlar olarak sıraladığı tasarım-amaç-sistemli eylem üçlemesi esasında planlamanın özünü vurgulayan ifadelerdir.

Planlamanın iktisadi anlamı da dâhil olmak üzere, çeşitli bilimlere ait planlama tanımlarının ağırlıklı olarak “amaç”, “karar verme” ve “tercih” (seçenekler arasından) kavramlarına yer verdikleri görülmektedir. Bu kavramlar arasındaki bağlantı için şunlar söylenebilir: Planlama, amacı ön koşullar (gektirir). Herhangi bir planın yapılabilmesi için ihtiyaç duyulan amacın belirlenmesi ise siyasi, idari, iktisadi, toplumsal ve kültürel değişkenlere bağlıdır. Dolayısıyla herhangi bir planlama faaliyeti henüz ön koşulundan itibaren tamamen tarafsızlık iddiasında olamayacaktır. Örneğin, belli bir ekonomik düzen içinde elde edilen kaynakların kullanımını vurgulayan iktisadi planlamalar aynı zamanda bu ekonomik düzeni belirleyen politik tercihlerin sonuçlarıdır ve bu yüzden de tarafsız olmaları mümkün değildir.

Bu durumun bir başka örneğini de aile planlamaları oluşturabilir. Aile planlamasında ailelerin bakabileceği kadar çocuk sahibi olmaları esastır. Bu planlama tıbbi açıdan doğum kontrollerinin uygulanmasını ve gebeliklerin kontrolünü gerektirmektedir ve bir hizmet olarak devlet tarafından sunulmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2016). Ailelerin bakabilecek güce sahip olmasına rağmen çocuk sayısının hukuki yaptırımlarla devlet tarafından belirlendiği ülke örnekleri düşünüldüğünde, devletin nüfus üzerindeki bu kontrolünün hem politik hem de iktisadi açıdan belli amaçlar doğrultusunda sağlandığı söylenebilir. Dolayısıyla herhangi bir planın kendi dönemindeki bir ya da birden fazla amaca yönelik olduğu ve bu amaçların belli unsurlarla (ekonomik, kültürel, ideolojik vb.) belirlendiği muhakkaktır.

Planlamanın tarihsel-toplumsal olduğu, iktisadi planlama tartışmaları kadar bugün yoğun biçimde kullanılan stratejik planlama kavramına bakılarak da kanıtlanabilir. Kavramın anlaşılabilmesi yalnızca ortaya çıkarıldığı dönemin genel şartlarının bilinmesiyle mümkündür. Buna göre, stratejik planlamanın “*sürekli yenilenerek ve daha ilerisi düşünülerek, şu ana göre değil geleceğe göre yapılan*” (Yüksel, 2002: 31-32) biçimindeki tanımları yetersiz kalacaktır ki buradan “stratejik planlama” olarak anılmayan planların bu amacı taşımadığı anlamı çıkarılabilir.

Ayrıca, stratejik yönetimi açıklarken stratejiyi “*geleceğe nasıl ve hangi yollardan ulaşılacağını gösteren genel bir planlama*” olarak ya da “*bir organizasyonun amacına ulaşmak için izleyeceği yollar*” (Aktan, 2008: 5-6) şeklinde tanımlayan metinler de bulunmaktadır. Bu tanımlarda stratejinin planlamaya eşitlendiği görülmektedir. Her iki kavram da insanlık tarihi kadar eski² olmakla birlikte birbirlerine muhtaçtırlar ama eşitlenemezler. Aslında bugün

² “Strateji”nin köklerini evrime ve Kitab-ı Mukaddes’e kadar götüren bir çalışma için bakınız: L. Freeman, *Strateji: Bir Tarih*, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2015. Planlamanın insanın en ilkel halinden beri var olduğuna ilişkin ise bakınız: M. Ersoy, a.g.k, s. 9-34. Ayrıca şu anda dipnotu okunan bu metnin de temel iddiasının aynı olduğu vurgulanmalıdır.

stratejik yönetim ve stratejik plan kavramları ile kastedilmek istenen rekabetin olduğu, daha verimli ve sonuç odaklı (Bircan, 2002) anlayışın egemenliğindeki tekniklerdir. Bir başka deyişle toplumun içinde yaşanan dönemin şartlarına uygun olarak farklı bir şekilde inşasını sunan politik temelli tercihlerdir. Bunun anlaşılabilmesi için ise “amaç, karar, örgütlenme ve işleyiş bakımından devletin” anlaşılması gerekmektedir (Övgün, 2010: 17).

Amacı belirleyecek olan söz konusu unsurları gözetererek karar verme ve tercihte bulunma da planlama faaliyetinin tanımlanmasında üzerinde durulması gereken kavramlardır. Tercihler arasından bir karara varma sürecinin kendisi örgütlerde karar verme olarak incelenmektedir.³ Bu incelemelerde karar verme, “seçim” ve “zaman” üzerinden tarif edilmektedir. Örneğin, Özgür Önder “seçim”i öne çıkararak yaptığı karar verme tarifinde “bir amaç uğruna alternatifler arasında bir seçim yapılması” (Önder, 2012: 2) demektedir. Kararı, zaman üzerinden yani geçmiş ve gelecekle ilgili olarak açıklayan Tahir Aktan’a göre ise karar “geçmişe dair bir davranışı ve geleceğe yönelik sonuçları” ilgilendirmektedir (Aktan, 1989: 40).

Planlama da tüm bu kavramlarla tarif edildiğine göre karar vermek ile planlama yapmak arasındaki fark nedir? Her karar açık ya da örtülü bir planı mı gerektirmektedir? Tanımları neredeyse aynı ve iç içe geçmiş bu kavramlar eylem noktasında birbirlerinden ayrılabilirler. Yani, planlamada alınan kararların uygulanması için birtakım yollar takip edilir. Karar vermede ise yalnızca tercihler arasından bilinçli bir seçim yapılır ve eyleme nasıl, ne zaman ve ne şekilde konulacağı planlar tarafından belirlenir.

Her planın bir kararı gerektirip gerektirmediği sorulduğunda cevap tereddütsüz “evet” olarak ortaya çıkmaktadır. Kararın eyleme dökülebilmesinin ve sonuçlarının denetlenebilmesinin bir planı gerektirdiği açıktır. Fakat her kararın bir plana ihtiyaç duyup duymadığı sorusu “evet” olarak cevaplanmak mecburiyetinde değildir. Çünkü kararlar anlık alınıp eyleme dönüşebilecek niteliğe de sahiptir. Planın her türlüünde zaman üzerinde (kısa vadeye yönelik olsa bile) anlık kararların eyleme dönüşmesi sürecinde olduğundan daha uzun bir kontrol söz konusudur.

³ Bu konudaki alanyazına ilişkin şu çalışmalara bakılabilir: O. Onaran, *Örgütlerde Karar Verme*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971; (Der. Ö. Önder ve F. Kırışık), *Kamu Yönetimi ve Siyaset Biliminde Karar Verme*, Orion Kitabevi, Ankara, 2012; H. H. Çevik ve S. Demirci, *Kamu Politikası: Kavramlar, Aktörler, Süreç, Modeller, Analiz, Karar Verme*, Seçkin Kitabevi, Ankara, 2012; D. N. Leblebici, “Orta Kademe Yöneticilerinin Örgütsel Karar Alma Davranışı Üzerine Bir İnceleme: Bir Türk Kamu İktisadi Teşebbüsü Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18 (1): 181-200.

Buraya kadarki bölümden anlaşılacağı gibi, planlamayı tanımlamak için kullanılan amaç, karar verme ve tercih gibi kavramlar arasında birbirlerini gerektirecek çok yönlü bir ilişki vardır.⁴ Bir amacın ortaya çıkması, seçenekler üzerinde bilinçli bir düşünme sürecine işaret ederken alınan bir kararı da kendi anlamında barındırmaktadır. Yani her karar bir seçimdir ve her kararın bir amacı vardır. Amacın belirlenmesinden sonra harekete geçmek için de birtakım kararlara ihtiyaç duyulmaktadır ve bu kararların sistemli eylemlere (Ersoy, 2010) dönüştüğü yerde planlama eylemi vardır. Planlama bu haliyle geleceğe yönelik olarak zaman üzerinde bir kontrol kurma çabası biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Görüleceği üzere, farklı sözlüklerin alanlarına uygun biçimde terimleştirdiği plan ve planlama için her sözlükte ortak olan, kavramların örgüt nezdinde teknik ya da devlet nezdinde toplumun yönetilmesi olarak politik anlam yüklenmiş olmalarıdır. Ancak planlama kavramına toplumsal bir açıklama yapması beklenen toplumbilimi sözlüğünde dahi kavram, insana vurgu yapmadan ağırlıklı olarak iktisadi açıdan yani bir iktisat terimi olarak açıklanmıştır. Çünkü planlamanın yerleşik kullanımında iktisadi olanın planlanması yani kaynakların nasıl kullanılacağı fikri bulunmaktadır.

“Planlama”yı Alanyazın İçinden Tartışmak

Planlama, akademik çalışmalarda oldukça yoğun kullanılan bir kavramdır. Bu yoğunluk hakkında bir fikir vermesi açısından Yükseköğretim Kurulu Başkanlığının (YÖK) internet sitesindeki tez tarama merkezi ziyaret edilebilir. Merkezde “planlama” kelimesini içeren başlıklar tarandığında an itibariyle (12.03.2018) karşılaşılan sonuç 3.111’dir (<https://tez.yok.gov.tr>). Çalışmalar stratejik planlamadan aile planlamasına, mekânsal planlamadan malzeme ihtiyaç planlamasına ya da planlama politikasından insansız hava araçlarının yol planlamasına kadar daha pek çok şekilde örneklendirilebilecek çeşitliliğe sahiptir.

Planlama kavramı çeşitli alanlarda kullanılıyor olmasına rağmen planlama-insan ilişkisine doğrudan insanlık tarihi, kültür-medeniyet ya da gündelik hayat ekseninde yoğunlaşan çalışmalara rastlamak hayli zordur. Bununla ilgili olarak bir fikir vermesi açısından yine YÖK Tez Tarama Merkezinden yararlanılabilir. Tezler arasındaki detaylı aramada dizin veya özet “planlama” olarak belirlenip anabilim dalı “Sosyoloji ve Antropoloji” ya da “Sosyal Antropoloji” olarak daraltıldığında herhangi bir tez sonucuna rastlanmamaktadır. Demek ki ya insan ve planlama ilişkisi insanlık tarihi açısından da doğrudan

⁴ Bu ilişkiyi doğrudan sorgulayan az sayıdaki metinden biri Seriyeye Sezen’e aittir. Sezen’in ifadeleri bu çalışmanın kavramlara ilişkin sorgulamasıyla büyük ölçüde örtüşmektedir: bkz. Sezen, 1991: 12-14.

araştırılmaya değer bulunmamakta ya da bu ilişki gözden kaçırılmaktadır. Oysa herhangi bir planlama eyleminin esas öznesi ve nesnesi⁵ “insan” olduğu için onun en yalın halinin, bu eylemle münasebeti sorgulanmadan yapılacak her türlü planlama eksik kalacaktır.

Akademik yazında “planlama” iki farklı biçimde yer alır. İlki, doğrudan yönetime ilişkin yani “şematik bir gösterim, bir belge, kılavuzluk edecek metin ya da tablolar” biçimindeki kullanımlardır: Malzeme ihtiyaç planlaması, turizm planlaması ya da tesis planlaması gibi. Bu tür çalışmalarda vurgu, planlamanın “ne” olduğundan ziyade “nasıl” yapılacağı üzerindedir ve “planlama”, konuya uygun olarak geliştirilen teknik yöntemin bir parçası olarak düşünülmektedir: Planlama algoritması ya da matematiksel planlama modeli gibi. Dolayısıyla böyle çalışmalar yöntem üzerine kuruludur ve planlamayı teknik biçimiyle araçsallaştırmaktadırlar.

Planlamanın ikinci kullanımı ise doğrudan kendisinin bir araştırma konusu olarak ortaya çıktığı çalışmalardır. Bu çalışmalarda planlama siyasi, iktisadi, toplumsal ve yönetsel tercihlerle açıklanmaktadır ve tartışmalar planlamanın niteliği üzerine yoğunlaşmaktadır. Eş deyişle, ilkinden farklı olarak böyle araştırmalarda odak planlamanın kendisi üzerindedir. Elbette bu durum planlamanın araç olarak kullanılmadığı anlamına gelmez. Yalnızca planlamanın tartışılma düzleminin farklılaştığını ifade eder. Buna uygun olarak yapılan çalışmalar da kendi içinde iki ana damara ayrılarak incelenebilir. İlki planlamayı örgüt/firma eksenli ele alırken; ikincisi üretim araçları üzerinden yani iktisadi ilişkilerle açıklama çabasıdır. Planlamayı örgüt/firma temelinde açıklanması özellikle yönetim bilimlerinin çalışmalarında görülürken ikinci nokta daha çok iktisatçıların ilgisini çekmekte ve “iktisadi planlama” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yönetim bilimlerindeki çalışmaların çoğunda, yönetim kamu yönetimine, kamu yönetimi de örgüte eşitlenmektedir. Bu eşitlikte planlama, yönetimin ilk ve en önemli unsuru olarak kabul edilmektedir ve daha küçük ölçekli örgütler üzerinden tartışılmaktadır. Yönetim bilimlerinde yapılan çalışmalarda dikkat çeken bir diğer nokta planlamanın evrensel olduğunun vurgulanmasıdır. Böyle bir evrensellik özünde planlamanın farklı ölçütlerdeki her örgütte kullanılabileceği anlamına gelir. Planlamanın böyle teknik bir anlam yüklenmesindeyse Fayol’un 1916 yılında Fransa’da basılan “Genel ve Endüstriyel Yönetim” kitabı oldukça belirleyici olmuştur. Fayol, planlamanın yönetimin çok

⁵ Planlamanın nesnelere arasında kaynaklar da bulunmaktadır. Yani bir planlama eyleminde planlanan, kaynaklarla (sermaye, araç vb.) birlikte insanlardır. Ancak son çeyrek asra hâkim kamu yönetimi anlayışının böyle bir ayrıma gitmediği rahatlıkla söylenebilir. Buna göre, insan bir kaynak olarak adlandırılarak (İnsan Kaynakları Yönetimi) planlanma ve yönetilme eğilimindedir. Dolayısıyla planlanan yalnızca kaynaklar sınıfında toplanmaktadır.

büyük bir kısmını oluşturduğu iddiasında olduğu için kavramı neredeyse yönetimle eş manada kullanmaktadır (Fayol, 2016: 78).

Fayol, planlamanın pek çok şekilde ortaya çıkabileceğini kabul etse bile örgüt üzerindeki etkisinin “iş planı”ndan ibaret olduğunu söylemektedir. Fayol’a göre iş planı “*beklenen sonuç, izlenecek harekât yolu, geçilecek dönemler ve kullanılacak araçlar*”dır. İyi bir iş planında olması gereken özellikler ise “*birlik, süreklilik, esneklik ve açıklık*”tır. Yani uygulamada karmaşa çıkmaması için tek bir plan gereklidir. Böyle bir planın yol gösterici etkisi de uzun olmalıdır. Dolayısıyla planlar arasında boşluk bulunmamalıdır. Buna “planın sürekliliği” denir. Planın “esnek” olmasından çeşitli sebeplerle kolayca değiştirilip yenilenmeye uygun olması ve planın “açık” olmasından da maceradan uzak olarak belirlenen rotanın en basit komutalardan oluşması anlaşılmalıdır (Fayol, 2016: 78-81).

Kitabının ilerleyen kısımlarında Fayol, iş planı hazırlama yöntemlerinden uzunca bahsetmekte ve tahmin tablolarına yer vermektedir. Yönetim bilimi açısından önemli bir isim olarak anılan Fayol’a göre planlama, birim müdürlerini ilgilendiren ve onların tecrübeleriyle yakından ilgili bir iştir. Hatta Fayol bu düşüncesini, iyi bir iş planı oluşturacak yöneticinin ilk özelliğini “*insan kullanma sanatını bilmesi*” olarak saptayarak açıkça ortaya koymaktadır. İnsanın insan üzerindeki tahakkümü Fayol’a göre bir sanat biçimidir ve bu biçim yöneticinin görevi olarak belirlemektedir. Kısacası Fayol için yönetimin ilk unsuru olan planlama diğer tüm unsurlar üzerinde etkilidir; bir yönetim aracı olarak ve hesaplanabilir bir şey olarak planlama teknik bir iştir ve yöneticiler tarafından yapıl(abilir)malıdır.

Yönetim biliminin kurucuları arasında sayılan Gulick ve Urwick de Fayol’a atıfla aynı söylemleri genişleterek desteklemektedirler. Gulick ve Urwick, editörlüğünü üstlendikleri meşhur kitapları “*Papers on the Science of Administration*”da yönetimin yedi ilkesini belirlemektedir. Bu yedi ilkedeki ilki planlamadır. Buna göre planlama, yapılması gerekli şeylerin belirlenmesi ve bu amaçlara uygun yöntemler bütünüdür (Gulick ve Urwick, 1937: 13). Planlama-örgütleme-personel alma-yönlendirme-eşgüdüm-denetim ve bütçeleme (PÖPAYED-B) olarak Türkçeleştirilen bu ilkeler söz konusu görüşe göre evrenseldirler. Bu yüzden planlama da diğer yönetim ilkeleriyle birlikte evrensel bir niteliğe sahiptir.

Hem Fayol’un hem de Gulick-Urwick’in ifadelerinden anlaşılacağı gibi planlama her örgüt için geçerlidir ve yöneten-yönetilen ayrımına dayanmaktadır. Yöneticinin görev ve sorumlulukları arasında bulunan planlama, yöneticiye iki şey üzerinde kontrol kurma hakkı vermektedir: Bunlardan ilki zamandır. İkincisi de yönetilenler/çalışanlar yani örgütün kendisidir. Yöneticinin zamanı kontrol etme arzusu, planlama aracılığıyla onun üzerinde kontrol

kurma çabası olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun yapılabilmesi de eş zamanlı olarak çalışanların ve örgütün denetimine bağlıdır.

Planlamanın odak olarak belirlendiği ikinci tartışma düzleminde ise planlama iktisadi ilişkilerle açıklanmakta ve ulusal ölçekte ele alınmaktadır. Sovyetler Birliği'nin merkezi planlamayı hayata geçirmesiyle ulusal ölçekteki planlama tartışmaları ivme kazanmıştır. Dolayısıyla bu pratikten yola çıkan planlama odaklı çalışmalar ulusal planlamayı siyasi ve yönetsel tercihlerle ele alma eğilimi göstermişlerdir. Bu bağlamda, ulusal planlamanın düşünsel kökenlerinin sosyalizmden beslendiği söylenebilir. Sovyetler Birliği deneyimiyle planlı ekonomi yani merkezi planlama faaliyetleri sosyalizmle birlikte düşünülmüştür. Sosyalist düşüncedeki planlamaya göre “*siyasi iktidarların genel iktisadi ve sosyal amaçları*” önceliklidir. Bu amaçlara uygun olarak planlama modeli “plan inşası” ve “planın uygulanması”ndan oluşur. Bu süreçte hedef “kapitalist sisteme karşı iktisadi bağımsızlık”tır (Boratav, 1982: 23-24). Bu bakış açısında planlama, pür politik bir eylemdir.

Sosyalist planlama anlayışının özünü kamunun mülkiyetindeki üretim araçlarıyla tüm ülkenin kapsanması ve emredici nitelikte olması oluşturmaktadır (Çelebican, 1974).⁶ Bu düşünceler Avusturya İktisat Okulu temsilcileri tarafından farklı yönleriyle eleştiriye tabi tutulmuştur. 1944 yılında Ludwig Von Mises “Bürokrasi” ve Friedrich Von Hayek de “Kölelik Yolu” kitaplarıyla sosyalist planlama düşüncesine karşı çıkmışlardır. Mises’e göre “*sosyalizm, yahut ‘devlet kontrolünün bütün iktisadi faaliyete teşmili’ imkânsız bir şeydir*” (Mises, 2000: 53). Çünkü sosyalizmin plan düşüncesinde “iktisadi hesap” bulunmaz ve kâr-zarar hesabı yapılamaz. Bu yüzden de iktisadi planlama teorik olarak mümkün değildir. Mises, kitabı boyunca serbest ekonominin var olduğu yerde bürokrasinin (kırtasiyecilik) hiçbir zaman olmayacağına ama devlet müdahalesinin bulunduğu ekonomilerde “bürokrasi diktatörlüğü”nün hüküm süreceğini ispatlamaya çalışmaktadır. Hatta planlamanın getireceği bürokrasi için Mises’in “ekmek küfü” benzetmesini kullanması oldukça anlamlıdır. Yani planlamayla birlikte bürokrasi faydalı sonuçlar da doğurabilmekle birlikte kişilerin özgürlüklerini daraltacağından genel olarak zararlıdır ve istenmemektedir.

Hayek ise söz konusu kitabının adından da anlaşılacağı üzere bireysel tercihlerin gözetilmediği ekonomik sistemlerin kişileri köle haline getireceğini iddia etmektedir. Çünkü Hayek’e göre asıl mesele toplumun kendi ihtiyaçlarını hangi yollardan elde ettiğinden ziyade hangi ihtiyaçların daha önemli olduğunu belirleyecek olanın “iktisadi planın idarecisi” olmasıdır (Hayek, 2015: 131). Öte yandan, Hayek sosyalist planlamanın mümkün olup olmamasıyla

⁶ Sosyalist planlama anlayışına ilişkin şu metne de bakılabilir: C. Bettelheim, *Sosyalist Planlama*, (Çev. Kenan Somer), Evren Yayınları, İstanbul 1965.

ilgili olarak Mises'ten farklılaşmaktadır. Hayek iktisadi planlamanın teorik olarak mümkün olsa dahi uygulanmasının imkânsız olacağını dile getirir ve bu iddiasını bireysel tercihler hakkındaki bilgilerin öngörülemeyen olduğuna dayandırır. Özetle, sosyalist yönetim düşüncesinin merkezinde duran planlama anlayışı kapitalist sistemde kendine yer bulamazken her iki sistem de belli tarihsel dönemlerde esnetilmişlerdir. Başka bir deyişle sosyalist düşüncedeki planlama “piyasa sosyalizmi” tartışmalarıyla (bkz. Akınhay (Der.), 1992) dönüştürülürken; kapitalist modelde gelişmiş ülkeler için “piyasa yararına planlama/programlama” ve gelişmekte olan ülkelerde ise “kalkınma plancılığı” konuşulur olmuştur.

Kalkınma planlaması, kalkınma iktisadının bir parçası olarak sosyalist olmayan ülkelerde uygulanan planlama örneğidir. Tarihsel olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki sürece denk düşen “kalkınma planlaması” anlayışı ve bu anlayışın örgütlenme biçimleri, ulusal ölçekli planlamaların ikinci kırılma noktası olarak kabul edilebilir. Bu tarihlerden itibaren merkezi planlamanın ülkelerin kalkınmasında kaçınılmaz bir araç olarak görülmeye başlanması planlama alanyazınındaki tartışmaların da yönünü değiştirmiştir. Söz konusu tartışmalar Türkiye örneği üzerinden de çok net biçimde görülebilmektedir. Türkiye’de DPT’nin kurulması, teşkilât yapısı ve işlevine ilişkin ayrıntıların sık sık çalışma konusu yapılması (bkz. Soyak, 2003; Mihçioğlu, 1983; Aslan, 1998; Akçay, 2006; Akçay, 2007) bu çerçevede değerlendirilebilir.⁷

Burada, hem ulusal planlama olgusunun kendisini hem de Türkiye’deki planlama pratiklerini ele alan önemli çalışmalarıyla bilinen Alkan Soyak’ın görüşlerine değinmek faydalı olacaktır. Soyak’a göre ulusal planlama “*sosyal değişimin teknolojisi ya da bir toplum mühendisliği modeli*”dir ve bu süreç yalnızca teknik değil; aynı zamanda siyasi bir süreçtir. Çünkü planlama ile kaynakların nasıl ve hangi amaçla dağıtılacağı ya da hangi stratejilerin uygulanacağı siyasi otoriteler tarafından belirlenmektedir (Soyak, 2006: 5-6). Bu yönüyle planlama teknik olduğu kadar politik yönü ağır basan bir süreçtir. Planlamayı genel anlamıyla böyle kavrayan Soyak’a göre iktisadi planlama bir süreç olarak ele alınabilir ve bu sürecin ayrırcı özellikleri bulunmaktadır. Bunlar arasında, planlamanın kurumsal bir faaliyet olması, plan yapmanın veri toplama ve tahmin faaliyetlerine ihtiyaç duyması ya da program ve proje olmaksızın planlamanın mümkün olamayacağı gibi unsurlar bulunmaktadır (Soyak, 2006: 51-53).

⁷ Türkiye’deki planlama alanyazınında DPT üzerinden sürdürülen çeşitli tartışmaların 2011 yılında teşkilâtın lağvedilerek yerine Kalkınma Bakanlığının kurulmasıyla bu yeni örgüte doğru evrildiği ve yöntemini değiştirmeye başladığı hatırlatılmalıdır (bkz. Övgün, 2011).

1995-2003 yılları arasında DPT’de planlama uzmanı olarak görev alan Cevdet Yılmaz ise planlama için şöyle demektedir: “Önceden belirlenmiş hedeflerin gerçekleştirilmesine dönük olarak kaynakların harekete geçirilmesi ve etkin kullanılması suretiyle sonuç almaya yönelen, bilgi temeline sahip bir çaba” (Yılmaz, 1999: 85). Yılmaz’ın tanımında yer alan kaynak kullanımı daha evvel de ifade edildiği üzere iktisadi kavranıştaki planlamanın genel bir özelliğidir. Ona göre planlama “akılcılık” kavramına dayanmaktadır ve “sosyal bilimlerin teknolojisi” olarak da düşünülebilir. Çünkü olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi kurabilmenin ve analiz yapabilmeyi yaygınlaşması sosyal bilimlerin gelişimi ile olmuştur. Bu sayede “nedenler”e yapılan müdahalelerle sonuçları değiştirebilmek mümkün hale gelmiştir (Yılmaz, 1999: 86). Ancak devletlerin piyasalara sistemli olmayan müdahalelerini planlama adı altında anmak doğru bir yaklaşım değildir. Bununla beraber bir planın plan olabilmesi için yalnızca amaçları değil; aynı zamanda o amaçlara ulaşacak araçları da içermesi gerekir (Yılmaz, 1999: 87).

Görüleceği üzere planlama hem örgüt/firma hem de devlet ekseninde ulusal planlama ölçeklerinde siyasi bir süreç ve teknik bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmalarda planlamanın nesnesi olan insan ise yalın halinden ziyade planlamanın ölçeği içinde bir konumda vatandaş ya da değişen planlama anlayışında müşteri olarak konumlandırılmış durumdadır.

Planlama alanındaki çok az sayıdaki metinde ise psikolojik analizlere rastlamak mümkündür. Örneğin, Georges Vedel, “Siyasi İktidar ve Planlama” adlı çalışmasında planlamayı teknik ve politik kullanımından biraz daha geniş düşünerek kavramı psikolojik olarak da açıklamaya çalışmıştır. Vedel planlamayı hukuk ve siyasi bilimler alanlarındaki başlıca üç sorun üzerinden irderler:⁸

“1) Demokratik bir toplum yapısıyla bağdaşabilecek planlamanın derecesi ve şekli nedir?

2) Planlama, siyasi iktidarla teknik iktidar arasında ne çeşit bir diyalektik ve diyaloga yer verebilir?

⁸ Vedel’in belirlediği bu üç sorundan doğrudan konumuzla ilgili olanı ilkidir. Bu yüzden, metinde yalnızca onun üzerinde durulmuştur. Diğer ikisine ilişkin ise şunlar söylenebilir: Vedel ikinci sorusunda siyasi iktidar ile teknokratik iktidar arasındaki ilişkileri incelemektedir. Ona göre insanların kaderlerine şekil vermek mümkündür ancak nasıl bir şekil verileceği belli değildir. Bu sorunun cevabını ise teknisyen değil, geleceğe ait isteklerini farkında olan bir siyasi toplum verebilir. Vedel, üçüncü tartışma sorusunda vatandaşların oluşturulacak plana katılma isteksizliklerinin sebeplerini ele almaktadır. Konuyu sendikalizm, bölge planlaması ve vatandaşların eğitimi sorunları etrafında şekillendirir. Sonuçta Vedel’e göre planlama insanları yeni çabalara sevk etmesi açısından “bir ilerleme ve yükselme vasıtası”dır ve “etkili bir alet”tir (Vedel, 1966: 415-417).

3) Planlama, halkın kararlara ve toplu faaliyetlere katılması konusunda ne gibi yeni şekiller-yeni yollar-getirmek istidadındadır?" (Vedel, 1966: 406).

Vedel, planlamaya ilişkin tanım ve tespitlerine özellikle ilk soruyu tartıştığı kısımda yer vermektedir. Buna göre planlama üç aksiyonu içerir: Maddi aksiyon, psikolojik aksiyon ve sosyal katılık/esneksizlik. Maddi aksiyon, üretim ve tüketim ilişkilerindeki tercihleri ifade ederken; psikolojik aksiyon planın gerçekleşeceğine olan inanca denk düşer. Son olarak sosyal katılık ise birbirleriyle bağlantılı pek çok denklemden oluşan planın bir kez ortaya konduğunda değiştirilmesinin oldukça güç olduğunu anlatmaktadır.

Vedel'e göre tam bu sebeple planlamanın şekilleri demokrasi anlayışları doğrultusunda değişebilmektedir. Daha şematik düşünüldüğünde iki tür planlamadan bahsedilebilir: Emredici planlama ve yön gösterici planlama. Vedel, emredici planlamadan Sovyetler Birliği'nin sosyalist sistemindeki planlama anlayışını kastederken; yön gösterici planlamadan ise ilkinde göre daha esnek olan Fransız tipi planlamayı anlatmaktadır (Vedel, 1966: 406-412).

Vedel'in bakış açısında planlama kavramı her ne kadar psikolojik boyutlarıyla ele alınmış olsa da insanı özne olarak görememe durumundan sıyrılmamıştır. Çünkü kavramın temas ettiği insan ya vatandaş ya teknisyen ya da siyasetçi kimliğine sahiptir. Dikkat edildiğinde, böyle bir anlatımın planlamayı modern döneme ait olarak gördüğü de ortadadır.

Aslında, planlama kavramının modern döneme ait olduğu savı iktisadi planlama konulu çalışmaların bir diğer ortak paydasını oluşturmaktadır. Çünkü iktisadi planlama daha evvel de bahsedildiği üzere sosyalist düşüncenin gereği olarak yani bir Sovyetler Birliği (SSCB) pratiği şeklinde incelenmektedir. Buna uygun olarak, planlama "olgu"sunu "20. yüzyılın ürünü" olarak adlandıran Aslı Yılmaz doktora tezinde "bütüncül merkezi planlama"yı devletle ilişkilendirilerek çözümlenmektedir. Böylece, olgunun tarihsel ve toplumsal olma özellikleri de devlet üzerinden düşünülerek ortaya konulmaktadır: "*Devletin yönlendirici etkinliğinin planlanması tarihsel bir kavram ve 20. yüzyıla özgüdür*" (Yılmaz, 2012: 12). Yılmaz, kavramın denk düştüğü gerçeklik için de "*köken itibarıyla ilk kez toplumsal ve ekonomik alanın yönetiminin bütüncül ve uzun vadede ele alınarak planlandığı SSCB'yi işaret ettiği*"ni belirtmektedir (Yılmaz, 2012: 12-13).

Planlamanın alanyazında nasıl tanımlandığına ilişkin olarak yapılan çalışmalardan görüleceği üzere planlama gerek yönetim bilimlerinde (ör-güt/firma) gerekse iktisat çalışmalarında (ulusal) daha çok teknik ve politik anlamlarıyla ele alınmakta ve çoğunlukla 20. yüzyıl temelinde anlatılmaktadır. Tartışmalarda ölçek değişse de insanın konumlandırılışı değişmemektedir. Yani insan örgütün veya toplumun bir mensubu niteliğiyle üye, vatandaş, müşteri, bürokrat vb. kimlikleriyle düşünülmektedir. Bu düşünceden görece

farklılaşan bir yaklaşım, insanların gündelik hayattaki ekonomik faaliyetlerindeki davranış biçimlerine yönelen mikro iktisadın “homo economicus”⁹ kuramı olabilir. Kurama göre, “homo economicus” kendi çıkarını düşünen ve iktisadi tercihlerini buna göre en rasyonel biçimde yapan insandır. İlk bakışta kuram, salt insana ve insanın planlama ile kurduğu ilişkiyi açıklamaya yaklaşmış gibi görünebilir. Ancak “homo economicus”un sadece harcama yapabileceği bir düzen içinde var olabildiğine dikkat edilmelidir. Eş deyişle, “homo economicus” da salt insanı ekonomik bir düzen içinde ve harcama yapma davranışları üzerinden şekillendirmektedir.

Kısacası, sosyal bilimlerdeki planlama odaklı çalışmalarda insan bir örgütün (devlet, piyasa, bürokrasi) parçası olarak ele alınır. Bu durum salt insanı modern nitelemeler (üye, vatandaş, müşteri vb.) altında neredeyse görünmez kılar. Böylece insanın planlama ile kurduğu ilişki, bu ilişkinin özünün araştırılması ve buna bağlı geliştirilecek uygulamalara yönelik çalışmalar ihmal edilmektedir. Oysa, insan ve planlama ilişkisi -başta- insanbilimine dayanılarak kurulmadığında hem planlamanın düşünsel altyapısı hem de pratik uygulamalarından beklenen sonuçlar eksik kalacaktır. Bunun da ötesinde kimi insani değerler tekniklik adı altında görmezden gelinme tehlikesiyle karşı karşıya bırakılacaktır. Az gelişmiş ülke iktisatlarının kalkınma planlaması çerçevesinde insanın sömürülmesi ya da köleleştirilmesinin konuşulmaması (Şenses, 2003: 109) bile tek başına bu tehlikeye örnek olarak gösterilebilir.

Planlayan İnsan

Planlama, alanyazında teknik bir kavram olarak ele alınırken tarihsel kökenleri de çoğunlukla 20. yüzyıldan başlatılmaktadır. Çünkü planlama -bir önceki başlık altında da gösterildiği üzere- Sovyetler Birliği’nin pratikleriyle birlikte tek başına bir çalışma konusu olarak ortaya çıkmıştır. Oysa planlama alanyazınında öne çıkan isimlerden biri olan Seriyeye Sezen, planlamanın köklerini 20. yüzyıldan daha öncesine indirerek onu insan aklı üzerinden kurmaktadır. Sezen’e göre planlama eyleminin düşünsel kökenleri Aydınlanma Dönemi’nde aranmalıdır. Sezen bu iddiasını temellendirmek için sözü “*insanoğlunun varoluşundan beri içinde bulunduğu evreni tanıma, anlama, yorumlama ve biçimleme uğraşı*” üzerinden başlatır. Akabinde Aydınlanma Dönemi’ni planlama açısından bir durak olarak saptar. Eylemin 20. yüzyılın ürünü olduğu savını eleştirir. Çünkü Sezen’e göre:

“(P)lanlamanın özünde geleceğe egemen olma, değiştirme çabası vardır. Bu çabanın temelinde ise insanın aklını kullanarak geleceğine egemen olabileceği ve onu tümüyle değilse bile belli oranda değiştirebileceği, yönetebileceği inancı yatar (...) Aydınlanma, getirdiği düşünce akımlarıyla bireye ve

⁹ “Homo economicus”u çeşitli yönleriyle tartışan bir çalışma için bkz: Akyıldız, 2008: 29-40.

akla verdiği öncelikle planlama eyleminin düşünsel kökenlerini atmıştır” (Sezen, 1999: 7-8).

Bu çalışma için ise planlama, insanlığın hem düşünsel hem de pratikteki bir eylemi olarak Aydınlanma Dönemi’nden de evveline götürülebilir. Çünkü insan onu insan yapan görüngüleri (fenomen) üzerinden ele alındığında planlamanın da bu fenomenlere dâhil edilebileceği ortaya çıkacaktır.

İnsan, biyolojik tanımlarının dışında en kolay biçimde çeşitli özellikleri üzerinden ve onu diğer canlılardan farklılaştıran yönleriyle açıklanabilir. Buna yönelik çabalar, özellikle felsefe ve insanbilimi (antropoloji) çalışmalarıyla sürdürülmektedir. Hatta bu iki inceleme alanı “felsefi antropoloji” üzerinde de birleşmektedir. Türkiye’de bir dönem bu kürsüde dersler vermiş olan Takiyetin Mengüşoğlu, insanı kendi bütünselliği içinde tanımlamaya girişmiş ve onun varlık alanını oluşturan görüngülerini (fenomen) saptamıştır. Bu görüngülerden biri de¹⁰ “önceden gören, önceden belirleyen bir varlık olarak insan”dır. Ancak, insanın bu özelliği tarihte iki baskın görüş yüzünden sekteye uğramıştır.

İlk olarak, önceden görme-önceden belirleme dini bir nitelik olarak yalnızca Tanrı’ya ait görülmüştür ve erek biliminin (teleoloji) konusunu oluşturmuştur. İkinci görüş ise bunun karşıtı olan mekanik dünya görüşüdür. Bu görüşe göre de her şeyi belirleyen doğa yasalarıdır. Birbirine tamamen zıt olan söz konusu görüşler bir noktada uzlaşmaktadırlar: İnsanın edilgenliği. Her iki görüşte de insan, tek başına karar alabilen ve gelecekteki olayların akışını değiştirebilen bağımsız bir varlık olarak düşünülmemektedir (Mengüşoğlu, 2015: 180-192).

Oysa toplumbilimi açısından insan, bağımsız ve “halis bir inisiyatif” sahibidir. Hatta Mengüşoğlu’na göre hem bugün hem de tarihte karşılaşılan insanın varlık yapısı diğer canlılarla olan farkını buradan kurmaktadır. Yani insan diğer canlılardan farklı olarak dün, şimdi ve öbür gününü bilerek yaşadığı için “kendisini ilgilendiren her şeyi kendisi yaratmak, eylemlerini planlayarak kendisi yönetmek, olup-bitenlere karşı ya da onlardan yana karar vermek zorundadır” (Mengüşoğlu, 2015: 189).

¹⁰ Diğer görüngüler şunlardır: Yapıp-eden; değerleri duyan; tavır takınan; isteyen; özgür; tarihsel; ideleştiren; kendisini bir şeye veren, seven; çalışan; eğiten ve eğitilebilen; devlet kuran; inanan; sanatın yaratıcısı; konuşan ve biyopsişik bir varlık olarak insan. Ayrıca belirtmek gerekir ki Mengüşoğlu her ne kadar bu özellikleri ayrı ayrı saymış olsa da aslında bütün bu görüngüler birlikte düşünülmelidir. Örneğin, insanın önceden görme ve belirlemesi onun yapıp eden bir varlık olmasına ve yapıp eden bir varlık oluşu da onun değerleri duymasına bağlıdır (bkz. Mengüşoğlu, 2015).

Mengüşoğlu'nun, insanın ayırt edici özelliklerini tanımlarken başvurduğu zamanı kavrama ve planlayarak yönetme durumları aslında diğer toplumbilimi çalışmalarındaki insan tariflerinin de ortak noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışmalar, bugünkü insanı, “homo (insan) cinsinin sapiens (zeki) türü” olarak (Harari, 2016: 18) adlandırır ve homo sapiensin açıklanmasının oldukça zor olduğunda uzlaşırlar. Ancak yine de onu tarif edenler farklı biçimlerde de olsa zamanı farkında olma ve ona müdahale etme konusunun altını çizerler. Örneğin:

“İnsan enerji üreten, tarih yazan, veri toplayan, karar verip uygulayan, geçmişten aldığı derslerle (her zaman bunu başaramıyorsa da) bugününü kuran, geleceğe yönelik plan ve projeler hazırlayan bir canlıdır. Kuşkusuz her canlının bir yaşam stratejisi vardır; insanın ayırt edici özelliği, bir açıdan diğer canlılardan farkı, bu stratejiyi içgüdüsel olarak değil de bilinçli olarak belirlemesidir.” (Özbek, 2000: 12-13)

Bu insan tarifinde insanın “geçmiş ve gelecekle kurduğu bağı” ve “yaşam stratejisini bilinçli belirleme özelliği” böyle değerlendirilebilir. Bir diğer ifade de aynı özellikler insanın “zaman”ı içinde bulunduğu an, geçmiş zaman (anı) ve gelecek zaman (düş) üzerinden üç boyutlu biçimde yaşadığı ve böylece zaman duygu ve düşüncesinin oluştuğu (Şenel, 2006: 96-97) üzerinden açıklanmaktadır. “Yaşam stratejisini bilinçli belirleme” ise her işe uygun alet kullanabilme ve alet üretim geleneği oluşturma (Braidwood,1995: 73-78), avcı-toplayıcılıktan yerleşik yaşama geçme (McNeil, 2007: 25-44), kısaca M.Ö. 3000'lere kadar olan biyolojik, toplumsal ve kültürel evrime (Faulkner, 2014: 21-37) doğru genişletilecek örneklerle sahiptir.

En yalın hali ile düşünülecek olursa insanın diğer canlılardan ayrılması kendindeki sistemli değiştirme ve geliştirme yeteneğini (Şenel, 2006: 15) keşfetmesiyle olmuştur. Bu keşif aynı zamanda onun değiştirip geliştirdiği şeyler üzerinde bir tahakküm hakkı olduğunu anladığı manasına da gelir. İnsan, sistemli değiştirme ve geliştirme yeteneğini, dolayısıyla tahakküm hakkını iki şey üzerinde açığa çıkarmaktadır: Araç ve zaman. Başlarda amacına ulaşmak için doğada hazır halde bulduğu bir nesneyi “aracı” olarak kullanırken onu geliştirip değiştirerek bir “araç” haline getirmiştir. Örneğin, homo sapiens doğal halde bulunan bir dal parçasını meyve ağaçlarındaki meyveleri düşürmek için kullandığında o dal parçası yalnızca bir “aracı”dır. Zamanla dal parçalarına şekil vererek ucunu kanca biçiminde düzeltmesi ve uzaktaki dalları eğbilmek için bu çengel biçimindeki dal parçasını kullanması ise bir “araç” elde ettiğinin kanıtıdır. Bu sayede “*hayvanların içgüdüleri ile vardıkları sonuçlara, insanlar araç geliştirme yeteneğini kullanarak daha kısa zamanda ulaştırmışlardır*” (Kuban, 2017: 5).

Bununla birlikte, insanın zaman üzerindeki sistemli değiştirme ve dönüştürme yeteneği ise onun zamanı algılama biçimiyle yakından ilgilidir. İnsan, homo sapiens olarak tarih sahnesinde belirlediğinden bu yana, zamanı geçmişteki haz/acılarını hatırlayarak ve gelecekte olabilecek aynı haz/acıları tahmin ederek içinde bulunduğu andan geleceğe doğru dönüştürme çabasına girmiştir (Şenel, 2006: 96-97, 102; Braidwood, 1995: 52-54). İnsanın araç ve zaman üzerindeki bu tahakküm süreci, başta aletlerin şekillendirilmesiyle başlayan ve gittikçe yayılan kültürel örüntülerin de belirlenmesinde etkili olmuştur.

İnsanın araç üretmesi ve bu aracı geliştirmesi simgesel ve maddesel araç üretiminin birlikte var olması ile mümkündür. Somut olarak üretilecek olan yani maddesel aracın ne için kullanılacağına bağlı olarak neye benzeyeceğine dair zihinde oluşan görüntüye “simgesel araç” denilebilir (Şenel, 2006: 102-103). Dolayısıyla herhangi bir araç üretiminde ya da alet yapımında önce simgesel biçim zihinde üretilir sonra da bu simge maddi gerçekliğe dönüştürülür.

Aslında simgesel madde üretimi “*maddi bir sınama ve yanılma sürecine başvurmaksızın sorunları çözme yeteneği*” olarak tanımlanan akıl yürütmenin bir biçimidir (Childe, 2014: 25). Yani eyleme geçmeden evvel o eylemi tasavvur etmek, üretilecek maddenin biçimine ve onu ortaya çıkarma yoluna ilişkin zihinde simgeler oluşturmak ya da daha evvelden zihinde var olan simgeleri kullanmak gerekmektedir. Akıl yürütme eyleminin insanlara özgülünen kısmı “*görülen somut durumdan uzaktaki durumları düşünebilme*”dir (Childe, 2014: 25). Bu yüzden bazı insanbilimciler (antropologlar) araç üretiminin düşünme ile eşdeğer olduğunu ve homo faber (araççı insan) ile homo sapiensin ayrılmayacağını iddia etmektedirler (Şenel, 1985: 43).

Akıl yürüterek simgesel alet üretebilme ancak zihindeki bir tasarı-plan ile mümkündür. Bu anlamdaki plan, planlama eyleminden uzak değildir. Yalnızca bir tasarıdan ibaret de değildir. Çünkü simgenin zihindeki oluşumu belli amaçlara yöneliktir ve hemen sonraki adımı buna göre şekillenecektir. Öte yandan, simgesel araç üretimi hem tek başına hem de maddesel araç üretimine dönüştüğünde zaman üzerinde de bir tahakküme yol açmaktadır. Bu anlamda, simgenin maddeye dönüştürülmesi iki farklı tahakküm ile mümkündür. İlki, üretilecek maddenin ortaya çıkarılma aşamasındaki zamanın kullanımınıdır. İkincisi ise üretilen alet ile önceden saptanmış amaçlara ulaşma süresince kullanılan zamandır.

Zaman üzerindeki bu bilinçli kontrolün, belirlenmiş amaçlara yönelik olduğu da düşünüldüğünde planlama ile ilişkisi kaçınılmaz olmaktadır. Eş deyişle, insanın zamanı üç boyutlu kavrama yeteneği ona gelecek üzerinde düşünme hakkı tanımıştır. Böylece insan geleceği düşlemede ve ona şekil vermekte planlamadan yararlanmıştır. Bu durumu insanın ayırt edici bir özelliği

olarak ele alan Jacob Bronowski, sıyrıkla atlayan bir atletin bu hareketini şöyle yorumlar:

“Atlama anında, bir sıyrıkla atlamacı, insan yetenekleri ile dolu bir kapsül gibidir: Elin kavrayışı, ayağın kıvrılışı, omuz ve karın kasları, oku fırlatan bir yay gibi, enerjii depo edip sonra serbest bırakan sıyrığın kendisi... Bütün bu karmaşada ana karakter, ileriye görme duygusudur, yani, insanın kendi önüne bir hedef koyması ve bütün gücüyle dikkatini o hedef üzerinde yoğunlaştırma yeteneğidir. Atletin performansı sürekli bir planın varlığını açıklar; bu planın bir ucunda sıyrığın icadı, diğere ucunda zihnin, sıyrımadadan hemen önceki an üzerinde yoğunlaştırılması vardır, işte plana insanlığın damgasını vuran da budur.” (Bronowski, 2009: 26).

Bronowski'ye göre, söz konusu eylemde hem sıyrığın icadı (maddesel simge üretimi) hem de sıyrırama anına odaklanması (zaman üzerinde tahakküm) insanlığın ayırt edici özellikleridir. Bronowski, plana dair bu örneklen-dirmeyi bugünün insanına atıfla göstermektedir. Öte yandan insan-planlama ilişkisi ilkel toplulukların ilk alet üretimine kadar götürülebilir.

Hatta bu noktada, alet üretimi tekniklerinden yola çıkarak planlamanın bilimselliğinden bahseden Gordon Childe'in cümlelerine bakılabilir. Childe, Neanderthal insanların, büyük bir kısmı yonga taştan yapılmış aletleri hakkında şöyle demektedir: “*Bu aletler Yakın Asya'da ve Afrika'da genellikle, Avrupa'da ise ender olarak, taş yongası koparılmadan önce istenen şekil taş parçası üzerine çizildiği için, diğere alet yapma yöntemlerinden daha fazla öngörü ve bilimsel planlamayı gerektiren, Levallois tekniği dedikleri ustalıklı bir süreçle yapılmışlardır*” (Childe, 2014: 47).

Böyle düşünüldüğünde, insanın hem ilkel hem de bilimsel planlama ile kurduğu ilişki için insanlık tarihi çalışmaları önem kazanır. Bununla beraber, planlamanın çoğunlukla 20. yüzyıl üzerine yoğunlaşan tartışmaları ile genel kabul görmüş tanımları da yetersiz kalır. Yani planlama yalnızca uygar topluma değil; aynı zamanda ilkel topluluğa da ait bir terimdir.¹¹ Düzinelerce homo sapiensin birlikte bütün sürünün etrafını çevirerek onları dar bir boğazdan aşağı düşürmeleri yani avlanmada topluca öldürme tekniği (Harari, 2016: 48) kullanmaları bile tek başına bu savı doğrulamaktadır.

Planlamaya insanbilimleri açısından bakıldığında diğere alanyazınlardaki kabul görmüş planlama tanımlarını kapsayacak ve bunların temelini oluşturacak biçimde bir tanım yapmak mümkündür. Buna göre planlama için, insanın zaman ve araçlar üzerinde tahakküm kurma amacıyla değıştirme-geliştirme

¹¹ Uygar toplum ve ilkel topluluk kavramları Alaeddin Şenel'den ödünç alınmıştır. Şenel bu kullanımları toplumsal örgütlenme biçimlerindeki farkları yansıtmaları açısından tercih etmektedir (bkz. Şenel, 1985: 18-21).

yeteneğini kullanma yöntemi denilebilir. Yine de bu tanım bile insanın neden ve ne zaman plan yaptığı gibi soruları açıklamakta yetersizdir.

İnsan neden plan yapar? Bu sorunun en büyük cevabı planlama tanımındaki gibi insanın araç ve zaman üzerindeki tahakküm isteğidir. Çünkü insan araç ve zaman üzerinde tahakküm kurabilirse yani bu ikisini denetim altına almayı başarabilirse başına gelebilecekler hakkında daha az kaygılanır. Bilinene ya da bilinmeyene olan korkusunun ona egemen olmasını engellemiş olur. İlk insanların mağara duvarlarına neden resim çizme ihtiyacı hissettiklerinin anlaşılabilmesinde bile korkuya yer vardır. Avlanmayı anlatan yirmi bin yaşındaki bu resimlerde avcının “*mızrak tutan el(i) avda gerekli olacak deneyimi kazanıyordu ve avcı korkmaması gerektiğini öğreniyordu*” (Bronowski, 2009: 40). Belki de bu resimler ilk planlama örnekleri sayılmalıdır ya da en azından bu fikir üzerinde düşünülmelidir. Bronowski, ressamların bu resimlerle geleceğe baktıklarını anlatabilmek için resimlerin “*imgelem teleskobu*” işlevi gördüğünü söyler ve ekler: “*(R)esimler zihni, görülden görülebilecek olanı çıkarsamaya ya da tahmine yöneltiyor*” (Bronowski, 2009: 41). Planlamanın kendisi de bundan daha farklı bir eylem gibi görünmüyor.

İnsanın neden plan yaptığının cevabı böylece belli bir düzene duyduğu ihtiyaca doğru genişletilebilir. Bilinene yani deneyimlenmiş olana ya da bilinmeyene yani beklenmedik/olağanüstüye karşı tedbirli davranmak düzeni sürdürmenin bir gereği olarak anlaşılmalıdır. Başka bir söyleyişle insanın hayat düzeninde karşılaşabileceği durum ve olayları deneyimlerinden yola çıkarak biliyor oluşu an’ı ve geleceği düzenleme çabasına girmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu, onun zamanı çoklu algılayışının eyleme yansımasıdır.

Öte yandan düzen kavramı belli açılardan toplum sözleşmelerini ya da devletin varlığının gerekliliğini çağrıştırabilecek kadar politik anlamlara sahiptir. Ancak burada planlamanın düzen ile ilişkisi “düzen” kelimesinin iki anlamı da gözetilerek kurulacaktır ve böylelikle bu konudaki eleştirilerin giderilmesi amaçlanmaktadır.

Düzen kelimesi Türk Dil Kurumu Sözlüğü’ne göre birden fazla anlama sahiptir. Bu metnin ele alacağı biçimiyle birbirlerinden tamamen zıt nitelikteki iki anlamı önemlidir. İlki “*uyum, nizam, tertip*” olarak beliren anlamlarından diğeri “*dolap, hile; topluca ve gizlice yürütülen herhangi bir plan, kompo*” olarak ortaya çıkmaktadır (TDK, 2016). Kelimenin İngilizce karşılığı da aynı anlamlara sahiptir. Oxford sözlüğü de düzen kelimesi için tertip ve nizamdan başka el altından yapılan iş, strateji, aldatma anlamlarını içermektedir (oxford-dictionaries.com). Öte yandan “plan” kelimesinin de kökenbilimsel açıdan ulaşılabilen en eski kaynağa göre (Lügat-ı Garibe-1889) “hile, desise” anlamına geldiği hatırlatılmalıdır (etimolojiturkçe.com).

Dolayısıyla insanın plan yapması değiştirme ve dönüştürmenin ancak böyle mümkün olması dışında düzen aramasıyla da ilişkilidir denilebilir. İnsan ya keşmekeşlikten uzak ve dingin ya da çıkarları için hilelerle dolu bir hayatı aradığı için plan yapmaktadır. Böyle bir söylemin modern dönemdeki politik tartışmaları hatırlatabileceğine daha evvel de değinilmişti ancak biraz daha açıklanmasında fayda vardır. İlk olarak, bu çalışmada plan-düzen ilişkisi insanın pür haliyle ilişkilendirilmiştir. O yüzden insanın toplumsal ya da örgütsel konumuna ilişkin tartışmalara yer verilmemektedir. İkincisi ise düzeni sağlayanın devlet olduğu iddiası¹² devletin olmadığı yerde kaosun ve anarşinin olacağı iddiasıyla anarşinin içinde kendine özgü bir düzenin olduğu gerçeği birlikte düşünülmelidir. Siyasal antropolog Georges Balandier, Edward Evan Evans-Pritchard'ın Afrika'daki alan araştırmasını anlatan kitabı *The Nuer*'e ilişkin olarak böyle bir yorum getirmektedir. Balandier'e göre, Nuer kabilesinin hükümsüz yaşantısı “düzenli bir anarşi”nin varlığını kanıtlamaktadır (Balandier, 2016: 12).

Şimdiye kadarki kısımda, insanın planlama ile ilişkisi araç/zamanın denetimi ve dolayısıyla tedbirli davranma ve düzenini sürdürmesi üzerinden kuruldu. Böylece, insanın kendi tarihi ile başlatılabilecek planlama, belli amaçlara ulaşabilmek için araç ve zamanın dönüşümünde bir yöntem olarak ortaya çıkmış oldu. Eş deyişle, doğadaki bir nesnenin “aracı” olarak kullanılmasının önce simgesel sonra da maddesel araç üretimiyle bir adım ötesine geçilmesi (kuramsal açıdan) insan olmaya atılan bir adım olarak belirlenmiştir. Burada planlama yalnızca (nasıl sorusunun cevabı olarak) yönetime denk düşer. Karnı acıkan homo sapiensin taşların ya da kütük parçalarının uçlarını sivrilterek onları hayvan avlamak için kullandığında ya da bir kuş öldürmek için sapan yaptığında asıl amacı karnını doyurabilmektir. Bununla beraber ilkel topluluklardaki avlanmaların bilinçli planlama ve eşgüdümle sağlandığı da söylenebilir (Bronowski, 2006: 35). Böyle planlamalar rasyonel düşüncenin bir gereğidir ve amaç değil, yöntem olarak işlev görür.

Homo sapiensin sistemli düşünmeye başlamasının “İnsan ne zaman plan yapar?” sorusuna verilebilecek ilk cevap olduğu tartışmanın önceki kısmında gösterilmeye çalışıldı. Yine de plana “zaman üzerindeki tahakküm” olarak ihtiyaç duyulması olağanüstü durumlarda daha görünür olmaktadır. Bu bağlamda insan yalnızca insan olma hali ile düşünülürse olağanüstü durumlar da doğal afetleri ve salgın hastalıkları anlatabilir.

Herhangi bir topluluğun ya da toplumun üyesi olan insan düşünüldüğünde ise bir önceki anlama ek olarak, insan eliyle karşılaşılan afetler (savaş) ve büyük örgütlenmelere ihtiyaç duyan eylemler sayılabilir. Örneğin üst

¹² Devlet-düzen ilişkisine yönelik şu çalışmalara bakılabilir: Weber, 2014; Neocleous, 2013.

yontma taş çağındaki insanların mağaralarda kazdıkları çukurlara yiyecek depolaması ve bu yiyecekleri kıtlık zamanlarında çıkarıp yemeleri (Özbek, 2000: 161) tedbirli davranışın bir kanıtıdır ve planlama eylemi ile paralel ilerler.

Beklenmedik durumların bir an evvel bertaraf edilmesi lazım geldiğinde de planlama önem kazanır. Kriz durumlarında komşu grupların bir araya gelmeleri (Harari, 2016: 58) veya yer değiştirmeler modern çağa miras bırakılmış plan düşüncesinin ilk örnekleri arasında sayılabilir. Büyük tapınakların, sulama kanalları ya da kalelerin inşası da günlük yaşamdaki içgüdüsel ihtiyaçların giderilmesi dışında yani olağanın dışında değerlendirilebilir. Bu kabulde genişletilmiş olağanüstülük anlamına göre, insanların yerleşik hayata geçmesiyle hesaplama ve planlama daha çok görünür olmuştur. Özellikle tarım devrimi sonrasında toprağın işlenmesi için gerekli olan araç ve zaman bilgisinde ve dini ya da ritüel sebeplerle ortaya çıkarılan büyük inşaların yapım sürecinde hesaplama, ölçebilme ve plan yapabilme oldukça önem kazanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Planlama kavramı akademik alanyazında pek çok çalışmada kullanılmaktadır. Bu çalışmalarda planlama iki farklı biçimde yer alır. İlkinde planlama bir yöntem olarak araçsallaştırılırken; ikincisinde araştırma konusunu doğrudan kendisi oluşturmaktadır. Yani, turizm planlaması ve malzeme ihtiyaç planlaması örneklerinde olduğu gibi ilk kullanım planlamayı “nasıl” sorusunun bir cevabı olarak düşünürken; ikincisinde planlama siyasi, iktisadi, toplumsal ve yönetsel tercihlerle açıklanır. Böylece, planlamanın niteliği öne çıkarılır. Bu iki ana hat üzerinden sürdürülen çalışmaların ortak özelliğini ise planlamanın teknik kullanımı oluşturmaktadır. İlkinde, planlamanın araçsal kullanımından ötürü teknik bir görev üstlendiği açıkça görülürken; diğerinde kısmen örtük bir teknik anlam yüklenme söz konusudur.

Planlamayı doğrudan araştırma konusu olarak seçen çalışmalar kavrama yükledikleri işlevler ve kavramın ölçeklendirilmesindeki farklılıklar sebebiyle iki biçimde incelenebilirler. Bunlardan ilkinin yönetim bilimi alanyazını oluşturmaktadır. Bu disiplinde planlama Fayol, Gulick ve Urwick’in etkisiyle yönetimin unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir ve bu kabul salt yöneten-yönetilen ayrımına dayandığından her örgütte geçerlidir. Dolayısıyla planlamaya evrensel bir nitelik kazandırılmaktadır. Planlama teknik açıdan ele alınıp yöneticinin bir görevi olarak görüldüğünde, planlama yapanın da önce zaman sonra da örgütün kendisi ve çalışanları üzerinde çifte tahakkümü ortaya çıkmaktadır.

Planlama, yönetim bilimlerinin kabullerindeki örgüt/firma ölçeğinden ulusal ölçeğe doğru genişletildiğinde ise üretim araçları üzerinden ele alınmaya başlanır. Üretim araçlarının sahipliği ve buna uygun şekillendirilen iktisadi ilişkiler, planlamayı tarihsel-toplumsal olarak incelemeyi gerektirmektedir. Bununla beraber, planlamanın siyasi bir tercih olduğunun da altını çizmektedir. Planlamayı doğrudan tartışan çalışmaların ikincisini oluşturan bu alanyazında, ulusal planlamayı üstlenen devlet örgütleri de üzerinde durulan konuların başında gelmektedir.

Kıyasası, alanyazındaki planlama konulu metinlerde planlama teknik ya da politik olarak düşünüldüğünde “insan” planlamanın nesnesi olarak, örgütün veya toplumun bir mensubu niteliğiyle yani üye, vatandaş, müşteri, bürokrat vb. kimlikleriyle konumlandırılmaktadır. Bu durum planlamanın 20. yüzyılın bir ürünü olarak uygar toplumlara ait olduğu ön kabulünden kaynaklanır. Oysa planlama tartışmalarına önce olgunun izi sürülerek başlanmalıdır. Böyle bir başlangıç, planlamanın salt insan ile kurduğu ilişkinin incelenmesini ve dolayısıyla insanbilimi araştırmalarına gidilmesini gerektirir.

İnsan-planlama ilişkisi insanın kuramsal olarak hayvandan ayrılmasını sağlayan “sistemli değiştirme-dönüştürme yeteneği”nin kendinden başlatılabilir. İnsanın aracı ve zamanı değiştirip dönüştürmesi ona, aynı zamanda bunlar üzerinde tahakküm kurma hakkı da vermiştir. Zihindeki simgesel araç üretiminin tasarı-plan halinde ortaya çıkmasıyla onun maddi hale dönüştürülmesinde geçen zamanın kontrolü planlamayı imlemektedir. Ayrıca zamanın yalnızca insan tarafından üç boyutlu algılanması da bu tahakkümü güçlendirmektedir. Bu bağlamda planlama, insanın araç ve zaman üzerinde tahakküm kurma amacıyla değiştirme-geliştirme yeteneğini kullanma yöntemi olarak ortaya çıkar. Yine de yalnız başına bu tanım, insanın neden plan yapmaya ihtiyaç duyduğu ya da ne zaman plan yaptığı gibi soruların yanıtlandırılmasında yetersizdir.

Tanımdan da anlaşıldığı gibi, insanın araç ve zaman üzerinde tahakküm kurma isteği plan yapmasının da ilk nedenidir. Ayrıca insanın bilinen ya da bilinmeyene karşı korkusunu bertaraf edebilmesi tedbirli davranmasını gerektirmektedir. Tedbirli davranış da büyük ölçüde planlama eylemini beraberinde getirir. Araç ve zamanın denetimi ve tedbirli davranış insanın düzen arayışına doğru genişletilebilir. İnsan, hayat düzeninde karşılaşabileceği durum ve olayları deneyimlerinden yola çıkarak bilir ve bu düzene uygun olarak tahminlerde bulunur. Bu, onun zamanı çoklu algılayışının eyleme yansımış halidir.

Düzen arayışı, gündelik hayatın kontrolü dışında siyasal ve yönetsel yapıları gerektirmesine yönelik olarak toplum sözleşmesi veya devlet gibi politik çağrışımlara da yol açmaktadır. Bu çağrışımlarda insan yalın ya da ilkel top-

luluklardaki haliyle değil, uygar toplumda ve bir örgüt içinde konumlandırılmaktadır. Oysa burada asıl sorgulamaya açılan insanın en yalın haliyle ilk var oluşundan hareket eden bir düzen-plan ilişkisidir. Öte yandan “düzen” kelimesi hem “tertip ve nizam” gibi hem de “hile ve dolap” gibi anlamları birlikte barındırmaktadır. Düzenin bu anlamlardan her ikisini de kapsıyor oluşu, insanın plan yapma nedeni olarak belirlenmesini kolaylaştırmaktadır.

Peki, insan ne zaman plan yapar? İnsanın her anında plan düşüncesinin¹³ az ya da çok biçimde var olduğu söylenebilir. İnsanlık tarihinde, insanların basit (ilkel) örgütlenmiş zamanlarında birlikte avlandıkları ya da işbölümü yaparak hayatta kalmaya çalıştıkları gibi pek çok planlı davranış bulunabilir. Bu davranışların insanların yerleşik hayata geçmiş oldukları dönemlerde daha görünür hale geldiği de söylenebilir. Örneğin ilk yerleşim yerlerinin, sulama bentlerinin ya da heybetli tapınakların inşası teknik hesaplamayı, ölçülebilirliği, zamanın ve mevsimlerin kontrolünü gerektirdiğinden çeşitli planlara olan ihtiyacı kuvvetlendirmiştir. Bununla beraber, kimi beklenmedik ya da olağanüstü durumlarda plan yapmaya duyulan ihtiyacın yoğunlaştığı belirtilmelidir: İnsanların basit örgütledikleri dönemlerde salgın hastalık ya da kuraklık sebebiyle göç etmeleri gibi.

Görüleceği üzere, planlama salt insan üzerinden izi sürülebilir bir kavramdır. Planlama alanyazını oluştururan çalışmalar ise çoğunlukla planlamanın teknik ve politik anlamına yöneldiklerinden planlamaya ilişkin bu boyutu ihmal etmektedirler. Oysa konusu fark etmeksizin herhangi bir planın başarıya ulaşabilmesi için başta salt insanın düşünülmesine ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç başarısızlıkla sonuçlanan her planda bir kez daha ortaya çıktığı gibi sonuçları ve amaçları bakımından tektipleşme eğilimindeki günümüzün stratejik planlarında da açıkça görülmektedir. Buradan hareketle, planlama çalışmalarının çok disiplinli bir zemine çekilmesi, ilgili çalışma gruplarının oluşturulması ve sosyal bilimlere yatay biçimde kesen insanbilimi ve toplumbilimi gibi kürsülerle işbirliğine geçilmesi düşünülebilir. Her şeyden evvel ise planlamaya yönelik akademik çalışmaların yelkenlerini, o günün baskın ve kaçınılmaz gibi sunulan anlayışlarının rüzgârlarından ziyade; çok disiplinli çalışmaların rüzgârlarıyla doldurmaları gerekmektedir.

¹³ Buradaki plan gündelik hayata yani programa denk düşecek biçimde kullanılmaktadır.

Kaynakça

- Akbulut, Örsan Öcal, “Türkiye’de Planlama Kültürü Üzerine Bir Deneme”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 35, S. 1, 2002, s. 29-54.
- Akçay, Ümit, “Türkiye’de Planlama Deneyimine DPT Üzerinden Bakmak”, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi* (Haz. D. Yılmaz, F. Akyüz, F. Ercan, K. R. Yılmaz, T. Tören ve Ü. Akçay) Dipnot, Ankara 2006, s. 229-255.
- Akçay, Ümit, *Kapitalizmi Planlamak: Türkiye’de Planlama ve DPT’nin Dönüşümü*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul 2007.
- Akdoğan, Argun, “Stratejik Planlama Kavram ve Kuramı Üstüne Değerlendirmeler”, *Memleket Mevzuat Dergisi*, C. 2, S. 17, 2006, s. 3-9.
- Akınhay, Osman (Der.), *Piyasa Sosyalizmi Tartışması*, Belge, İstanbul 1992.
- Akyıldız, Hüseyin, “Tartışılan Boyutlarıyla Homo Economicus”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.13, S. 2, 2008, s. 29-40.
- Aslan, Onur Ender, “Devlet Planlama Teşkilatı: 1980 Sonrası Dönüşüm”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 31, S. 1, 1998, s. 103-123.
- Balandier, Georges, *Siyasal Antropoloji* (Çev. Devrim Çetinkasap), Türkiye İş Bankası, İstanbul 2016.
- Bircan, İsmail, “Kamu Kesiminde Stratejik Yönetim ve Vizyon”, *Planlama Dergisi* (Özel Sayı), 2002, s. 11-19.
- Boratav, Korkut, *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*, Olgaç Matbaası, Ankara 1982.
- Bozkurt, Ömer ve Turgay Ergun, *Kamu Yönetimi Sözlüğü* (Ed. Seriyse Sezen), TODAİE, Ankara 2008.
- Braidwood, Robert J., *Tarih Öncesi İnsan* (Çev. Bilgi Altınok) Arkeoloji ve Sanat, İstanbul 1995.
- Bronowski, Jacob, *İnsanlığın Yükselişi* (Çev. Aykut Göker), Say, Ankara 2006.
- Childe, Gordon, *Tarihte Neler Oldu* (Çev. Alaeddin Şenel ve Mete Tuncay), Kırmızı, İstanbul 2014.
- Çelebican, Gürcan, “Sosyalist Planlama Kavramı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 31, S. 1-4, 1974, s. 587-601.
- Çevik, Hasan Hüseyin ve Süleyman Demirci, *Kamu Politikası: Kavramlar, Aktörler, Süreç, Modeller, Analiz, Karar Verme*, Seçkin, Ankara 2012.
- Ersoy, Melih, “Planlama Kuramına Giriş”, *Kentsel Planlama Kuramları* (Der. Melih Ersoy), İmge, Ankara 2012, 9-34.

- Faulkner, Neil, *Marksist Dünya Tarihi* (Çev. Tuncel Öncel), Yordam, İstanbul 2014.
- Fayol, Henri, *Genel ve Endüstriyel Yönetim* (Çev. M. Asım Çolakoğlu) (Haz. Bahadır Akın), Adres, Ankara 2016.
- Gulick, Luther and Lyndall Urwick, *Papers on the Science of Administration*, Institute of Public Administration, New York 1937.
- Harari, Yuval Noah, *Tanrılardan Hayvanlara Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, 24. Baskı, Kolektif, İstanbul 2016.
- Hayek, Friedrich, *Kölelik Yolu* (Çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldırım Arsan ve Atilla Yayla) Liberte, Ankara 2015.
- İzmirlioğlu, Akın, “Planlama Yaklaşımları ve Türkiye’de Planlama”, *Konferanslar Serisi*, İktisadi Araştırmalar Vakfı, S. 19, İstanbul 2000.
- Kuban, Doğan, “Hayvan ve İnsan”, *Herkes Bilim Teknoloji Dergisi*, 6 Ocak 2017, C. 41, S. 5.
- Küçük, Yalçın, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, Tekin, İstanbul 1978.
- Leblebici, Doğan Nadi, “Orta Kademe Yöneticilerinin Örgütsel Karar Alma Davranışı Üzerine Bir İnceleme: Bir Türk Kamu İktisadi Teşebbüsü Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 18, S. 1, 2000, s. 181-200.
- McNeill, William H., *Dünya Tarihi* (Çev. Alaeddin Şenel), İmge, Ankara 2007.
- Mengüşoğlu, Takıyeddin, *İnsan Felsefesi*, Doğu Batı, Ankara 2015.
- Mihçioğlu, Cemal, “Devlet Planlama Örgütünün Kuruluş Günleri”, *Prof. Dr. Fadıl H. Sur’un Anısına Armağan*, Ankara Üniversitesi SBF, S. 522, Ankara 1983, s. 229-257.
- Mises, Ludwig, *Bürokrasi*, (Çev. Feridun Ergin), Liberte, Ankara 2000.
- Neocleous, Mark, *Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi* (Çev. Ahmet Bekmen), H2O, İstanbul 2013.
- Onaran, Oğuz, *Örgütlerde Karar Verme*, Sevinç Matbaası, Ankara 1971.
- Önder, Özgür, “Giriş: Karar Verme: Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimindeki Anlamı/Önemi”, *Kamu Yönetimi ve Siyaset Biliminde Karar Verme* (Der. Özgür Önder ve Fatih Kırışık), Orion, Ankara 2012, s. 1-22.
- Önder, Özgür ve Fatih Kırışık (Der), *Kamu Yönetimi ve Siyaset Biliminde Karar Verme*, Orion, Ankara 2012.
- Övgün, Barış, *Devlet ve Planlama*, Siyasal, Ankara 2010.
- Övgün, Barış, “Türk Kamu Yönetiminde Yeni Bir Örgütlenme: Kalkınma Bakanlığı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 66, S. 3, 2011, s. 263-281.

Özbek, Meral, *Dünden Bugüne İnsan*, İmge, Ankara 2000.

Sağlık Bakanlığı, *Aile Planlaması*, <http://ailehekimligi.gov.tr/ana-cocuk-sal/281-aile-planlamas.html>, 14.11.2017.

Sezen, Seriya, *Devletçilikten Özelleştirmeye: Türkiye’de Planlama*, TODAİE, Yayın No: 293, Ankara 1999.

Seyidoğlu, Halil, *Ekonomik Terimler: Ansiklopedik Sözlük*, Güzem Can, İstanbul 2002.

Soyak, Alkan, “Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var mı?”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C. 4, S. 2, 2003, s. 167-182.

Soyak, Alkan, *Ulusaldan Uluslarüstüne: İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi*, Der, İstanbul 2006.

Şenel, Alaeddin, *İlkel Topluluktan Uygur Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Birey ve Toplum, Ankara 1985.

Şenel Alaeddin, *Kemirgenlerden Sömürgenlere: İnsanlık Tarihi*, İmge, Ankara 2006.

Şenses, Fikret, “Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme: Nereden Nereye?”, *Kalkınma İktisadi Yükseliş ve Gerilemesi* (Haz. Fikret Şenses), İletişim, İstanbul 2003, s. 93-128.

Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (25.12.2016).

Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

Vedel, Georges, *Siyasi İktidar ve Planlama* (Çev. Hamide Topçuoğlu ve Münici Kapani), Ajans Türk Matbaası, Ankara 1966.

Weber, Max, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı* (Çev. Özer Ozankaya), Cem, İstanbul 2014.

Yılmaz, Aslı, *Türkiye’de Planlama Politikası ve Yönetimi: Planlamanın Siyasal İktisadi ve Yönetimsel Kuruluşu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Yönetim Bilimleri) Anabilim Dalı, Ankara 2012.

Yılmaz, Cevdet, “Piyasa Ekonomilerinde Ulusal Planlama ve Çeşitli Planlama Yaklaşımları”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 32, S. 1, 1999, s. 85-101.

Yüksel, Fatih, “Sürekli Değişen Kentsel Faktörler Karşısında Yerel Yönetimlerde Stratejik Planlama Gereği”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 11, S. 1, 2002, s. 31-41.

<http://www.etimolojiturkce.com/> (10.11.2016).

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (12.01.2017).

<https://www.oxforddictionaries.com/> (10.11.2016).

